

УДК 338.242

Мартин О. М.,*кандидат економічних наук, доцент кафедри права та менеджменту у сфері цивільного захисту Львівського державного університету безпеки життєдіяльності*

ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА ЯК СКЛАДОВА НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ

У статті досліджується економічна безпека як важлива категорія для теоретичної концепції національної безпеки. В цьому дослідженні розглянуто основні сучасні підходи до визначення економічної безпеки, виокремлено основні її структурні складові. У статті проаналізовано загрози економічній безпеці та запропонована їх класифікація.

Ключові слова: безпека, національна безпека, економічна безпека, загрози економічній безпеці.

В статье исследуется важный в теории национальной безопасности вопрос определения понятия “экономическая безопасность”. В научном исследовании рассмотрены существующие подходы к определению экономической безопасности, дана характеристика основным ее структурным элементам. Проанализированы угрозы экономической безопасности та предложена их классификация.

Ключевые слова: безопасность, национальная безопасность, экономическая безопасность, угрозы экономической безопасности.

The article explored important theories of national safety question determinations of the category economic safety. The definition of the economic safety is worded by author on the grounds of profound analysis different scientific approach determinations of this category. The article the threats to economic safety are analyzed.

Key words: security, national security, economic security, threats to economic safety.

Постановка проблеми. Трансформаційні зміни в економічних системах розвинутих та перехідних економічних системах, глобалізаційні процеси на початку нового тисячоліття спричинили значне підвищення наукового інтересу до вивчення проблем безпеки та переосмислення місця безпеки в ієрархії потреб людини. Необхідність забезпечення безпеки є вихідною соціальною потребою суспільства в цілому і людини зокрема, будь-які природні чи соціальні явища людина розглядає через призму можливої загрози і можливості забезпечення власної безпеки. Безпека – це основа цивілізації й державності, головна передумова існування людського суспільства чи держави. Втрата безпеки як атрибуту, тобто невід’ємної властивості соціально-економічної системи, призводить до загибелі системи. Відповідно одним із фундаментальних завдань будь-якої економічної системи є забезпечення безпеки і в першу чергу економічної безпеки.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання дослідження економічної безпеки ті її забезпечення перебувають в центрі уваги багатьох вітчизняних та зарубіжних економістів, зокрема В. Н. Амитаєва [1], І. А. Белоусової [2], В. М. Гейця [4], Т. М. Гордієнка [5], Б. В. Гунського [6], К. Х. Іпполітова [8], О. А. Кириченка [9], В. А. Предборського [14], В. К. Сенчагова [17; 18], А. В. Степаненко [20; 21], В. О. Ткача [24], В. Б. Тропіної [25], В. Т. Шлемко [27] та інших. Проте серед вчених не існує єдиної думки та теоретичних підходів до визначення суті економічної безпеки, її складових, ці питання потребують подальшого дослідження.

Мета і завдання дослідження. Дослідити суть економічної безпеки, її складові та напрями забезпечення в Україні.

Виклад основного матеріалу. Життя держави і суспільства розгортається в часі й просторі в різних сферах, тому національна безпека є складною структурованою системою і багатоплановим явищем, що має політичні, воєнні, економічні, соціальні, екологічні та інші характеристики. Тому структурними елементами національної безпеки є економічна, екологічна, інформаційна, політична, військова, духовно-моральна, пожежна та техногенна безпека.

У сучасних умовах поступальний розвиток держави, її могутність, рівень життя, а отже, – національна безпека, визначається, насамперед, станом розвитку національної економіки. “Національна безпека є здатністю суспільства своєчасно розпізнати й оцінити всі класи загроз і вжити необхідних заходів до оптимального їх зниження або віддзеркалення з урахуванням поточних можливостей країни і довготривалих інтересів її розвитку, а також співпраці в цих цілях з іншими країнами і народами” [7, с. 208].

Економічна безпека створює можливість і готовність економіки забезпечити достатні умови життя і розвитку особи, соціально-економічну і військово-політичну стабільність суспільства і держави, протистояти впливу внутрішніх і зовнішніх загроз. Лише надійна й ефективна система забезпечення економічної безпеки є необхідною умовою для стабільного та стійкого соціально-економічного розвитку держави й захисту її незалежності. З цього приводу російський науковець В. Сенчагов наголошує на тому, що “поняття національної безпеки буде порожнім словом без оцінки життєздатності економіки, її міцності при можливих внутрішніх і

зовнішніх загрозах”, оскільки вона являє собою одну із життєво важливих сторін діяльності суспільства, держави та особи [18, с. 97]. Очевидно, вивчаючи ті чи інші сторони національної безпеки, неможливо не взяти до уваги її економічні аспекти. Саме на такий важливий аспект економічної безпеки щодо національної безпеки як у вітчизняній, так і у зарубіжній економічній літературі звертається увага. Зокрема, звертається увага, що економічна безпека є одним із базисних напрямів державної політики гарантування національної безпеки [21, с. 79], її стратегічною складовою [9, с. 59], одним із визначальних складових елементів системи національної безпеки [19, с. 86], матеріальною основою як національної безпеки в цілому, так і всіх її складових (продовольчої, енергетичної, науково-технічної, демографічної, екологічної та ін.) [6, с. 99; 10, с. 5].

У вітчизняній літературі зустрічаються також точки зору, коли терміни “національна безпека” і “економічна безпека держави” визнаються як ідентичні. Так, В. О. Ткач ідентичність цих понять пояснює тим, що, “по-перше, базисом національної економічної безпеки є стала та розвинена економіка; по-друге, тільки рівень економічної безпеки держави свідчить про ступінь її економічної самостійності й незалежності; по-третє, національна економіка не може вважатися діючою в умовах спаду виробництва, відсутності економічного зростання в окремих галузях, банкрутства підприємств тощо, а все перелічене є сферою економічної безпеки” [24, с. 230].

“Не припиняючи важливості рішення проблеми безпеки у всіх областях і сферах діяльності, – стверджує російський економіст Б. І. Прокопов, – необхідно підкреслити базисну роль економіки, тому що виробництво, обмін, розподіл і споживання матеріальних благ первинні для кожної з них, визначають життєдіяльність і життєздатність суспільства” [15].

Висловлені точки зору, на наш погляд, зумовлені специфікою економічної безпеки, яка полягає у вирішенні завдань забезпечення задоволення матеріальних потреб суспільно-економічної системи.

У Законі України “Про основи національної безпеки України” безпека в економічній сфері розглядається як складова національної безпеки, до якої зараховано такі напрями державної політики національної безпеки, як недопущення незаконного використання бюджетних коштів державних ресурсів і перетікання їх у тіньову економіку; контроль за експортно-імпортною діяльністю, що спрямована на підтримку важливих для України пріоритетів і захист вітчизняного виробника; боротьбу з протиправною економічною діяльністю, протидію неконтрольованому впливу національних матеріальних, фінансових, інтелектуальних та інших ресурсів [13]. Таке визначення є надто вузьким, розуміння економічної безпеки є значно ширшим.

В економічній науці поки що не існує єдиної думки із приводу визначення категорії “економічна безпека”. Розглянемо основні трактування поняття “економічна безпека” у наукових працях вітчизняних та зарубіжних вчених.

1. Найбільше як вітчизняних, так і зарубіжних вчених схиляються до думки, що економічна безпека представляє собою стан економіки держави, стійкість її та стабільність, протидію внутрішнім та зовнішнім загрозам. Так, Б. В. Губський під економічною безпекою розуміє можливість і готовність економіки забезпечити достатні умови життя і розвитку особи, соціально-економічну і військово-політичну стабільність суспільства і держави, протистояти впливу внутрішніх і зовнішніх загроз [6, с. 99]. Такий підхід обґрунтовують О. А. Кириченко [9, с. 56] і О. М. Махлаєв [10, с. 17].

2. Чимало науковців вбачають в економічній безпеці передумову та гарант самостійності, незалежності і суверенності держави. Такий погляд відстоюють А. Степаненко та М. Герасимов [20, с. 39]. У цьому контексті в колективній монографії “Экономическая безопасность хозяйственных систем” економічна безпека трактується як категорія економічної основи суверенітету і самостійності, стабільності та вразливості, застою і випередження, примусу й агресії, сили і розуму, підпорядкованості й незалежності [31, с. 224].

3. Економічна безпека визначається як стан економіки, за якого забезпечується захист національних інтересів. Так, Г. Пухтаєвич стверджує, що економічна безпека – це такий стан національної економіки, за якого забезпечуються захист національних інтересів, стійкість до внутрішніх і зовнішніх загроз, здатність до розвитку та захищеність життєво важливих інтересів людей, суспільства, держави [16, с. 128]. В. О. Ткач під економічною безпекою розуміє “економічні відносини з приводу досягнення такого рівня розвитку економіки, при якому здійснюється ефективне задоволення потреб і гарантований захист інтересів усіх суб’єктів економіки, навіть при несприятливих умовах внутрішнього і зовнішнього середовища” [24, с. 229].

Український економіст В. Предборський та низка російських дослідників визначають економічну безпеку не тільки як стан економіки, але й інститутів влади, за якого забезпечується гарантований захист національних інтересів, соціальна спрямованість політики, достатній оборонний потенціал навіть за несприятливих умов розвитку [14, с. 16; 17, с. 36; 29, с. 12].

4. Значна кількість вчених акцентують увагу на соціальному чиннику (соціальний захист, рівень життя, задоволення потреб). Зокрема, Г. А. Пастернак-Таранущенко визначає економічну безпеку як “стан держави, у якому є забезпеченою стабільність її існування, забезпечені найліпші умови для життя її мешканців, фун-

кціонування та розвитку самої держави” [12, с. 7]. Економічна безпека держави, як вважає К. Х. Іпполітов, – охоплює захищеність усієї системи економічних відносин, які визначають прогресивний розвиток економічного потенціалу країни і забезпечують підвищення рівня добробуту всіх членів суспільства, а також формують основи обороноздатності країни, захищеність від небезпек та загроз [8, с. 30].

5. Економічна безпека визначається як механізм, система або комплекс заходів державного регулювання. Так, В. Волошин, В. Трегобчук зазначають, що “вироблення концепції економічної безпеки спирається на вищі довготривалі цілі і державні інтереси. Тому вона нерозривно пов’язана з уявленнями про майбутнє країни, про ту соціально-економічну модель, яка повинна формувати зміни, які в результаті відбуваються, і яка виступає в ролі соціального ідеалу” [3, с. 20]. На думку В. Амітана, внутрішнім змістом поняття “економічна безпека” є модель, спрямована на створення умов для неперервного пристосування господарської діяльності або економічного функціонування до мінливих умов досягнення поставленої мети як у межах держави, так і її регіонів та господарюючих суб’єктів [1, с. 14].

5. Економічна безпека пов’язується із місцем країни у світовому господарстві, або її конкурентоспроможністю. На думку А. В. Степаненко, економічна безпека “характеризує здатність національної економіки до розширеного відтворення, метою якого є задоволення потреб населення, протистояння дестабілізуючій дії чинників, що створюють загрозу нормальному розвитку країни, і гарантування високих конкурентних позицій національної економіки у світовій системі господарювання” [21, с. 79].

Зазначені підходи, на думку В. Б. Тропіної та І. В. Губенко, в цілому доповнюють один одного, акцентуючи увагу на системних, структурних, функціональних властивостях безпечного існування особистості, суспільства, держави, цивілізації в цілому. Синтезуючи зазначені підходи, економічну безпеку вони визначають, на наш погляд, найбільш комплексно, вважаючи, що “це такий стан економіки, який досягається в результаті сукупності ефективних заходів щодо регулювання економічного механізму і за якого створюються умови для вільного і стабільного соціально орієнтованого розвитку країни, що передбачає задоволення життєво необхідних потреб населення та гарантування використання можливостей самореалізації кожного громадянина, забезпечується відносна автономність та стійкість економіки до впливу зовнішніх і внутрішніх негативних факторів” [25, с. 19].

Враховуючи всі позитивні моменти наявних в економічній літературі точок зору та концепцій, ми виходимо із загальновідомого факту, що поняття “економічна безпека” має системний характер. З цього приводу В. М. Гесць, О. І. Черняк та інші економісти зазначають, що, “аналізуючи проблему економічної безпеки слід пам’ятати про її системну сутність” [4, с. 36]. Тому, на наш погляд, поняття “економічна безпека” як стан захищеності та рівень розвитку економіки країни повинно передбачати можливість забезпечувати економічний суверенітет; стійкість до дії несприятливих зовнішніх і внутрішніх чинників; економічне зростання; підвищення добробуту та якості життя; наявність ефективних механізмів протидії та системи виявлення, попередження і знешкодження зовнішніх і внутрішніх загроз, причин їх виникнення; забезпечення високої конкурентоспроможності національної економіки.

Поняття “економічна безпека”, що здатна системно оцінити стан економіки з позиції захисту національних інтересів країни, має системотворчий характер. Це зумовлює низка умов і чинників: по-перше, це відмінності в соціально-економічних потребах та інтересах суб’єктів господарювання, намагання найповніше їх задовільнити; по-друге, обмеженість економічних ресурсів та різний ступінь забезпеченості ними економічних суб’єктів посилюють конкурентну боротьбу, при цьому зростання конкурентоспроможності одних економічних суб’єктів може розглядатись іншими як реальна або потенційна небезпека, загроза їхнім власним інтересам; по-третє, економічна безпека відображає здатність економіки підтримувати суверенітет країни і її геополітичне положення у світі, адаптуватися до нових умов розвитку; по-четверте, економічна безпека означає готовність владних інститутів протидіяти загрозам і викликам постіндустріального розвитку шляхом підвищення ефективності та результативності управління, створення економічних і правових умов, що виключають криміналізацію.

На наш погляд, комплексно і з врахуванням системного підходу суть економічної безпеки сформульовано Т. М. Гордієнко [5, с. 128]. Відповідно економічна безпека – це такий стан економічного механізму, якому відповідає певний стан економічної системи та держави, що забезпечує і гарантує розвиток і зростання економіки та соціальної сфери при достатньому захисті економічних інтересів країни. В результаті формується здатність протистояти і протидіяти системі загроз зовнішнього і внутрішнього походження, висока конкурентоздатність національної економіки у світовому економічному просторі, високий економічний і оборонний потенціал, що зумовлює підвищення рівня та якості життя населення країни (рис. 1).

Структура економічної безпеки є складною. У вітчизняній та зарубіжній літературі економічна безпека однозначно трактується як складова національної безпеки, проте єдиного погляду її структурних елементів в науковців немає. На наш погляд, структурними складовими економічної безпеки є макроекономічна, фі-

нансова, зовнішньоекономічна, інвестиційна, науково-технологічна, енергетична, виробнича, демографічна, соціальна, продовольча безпека. Така структура економічної безпеки свідчить про те, що це поняття є багатограним та багатовекторним, що свідчить про складність самого поняття “економічна безпека”.

У зарубіжній та вітчизняній економічній літературі існують і інші підходи до визначення складових економічної безпеки, при цьому використовуються різноманітні критерії [11; 27]. М. М. Ярмошенко до категорії “економічна безпека” вважає за доцільне відносити лише фінансову, внутрішньоекономічну та зовнішньоекономічну складові [28, с. 29]. Запропонована нами структура економічної безпеки фактично передбачає цей підхід, оскільки, на наш погляд, до внутрішньої економічної складової можна зарахувати макроекономічну, інвестиційну, науково-технічну, енергетичну, соціальну, демографічну та продовольчу безпеку.

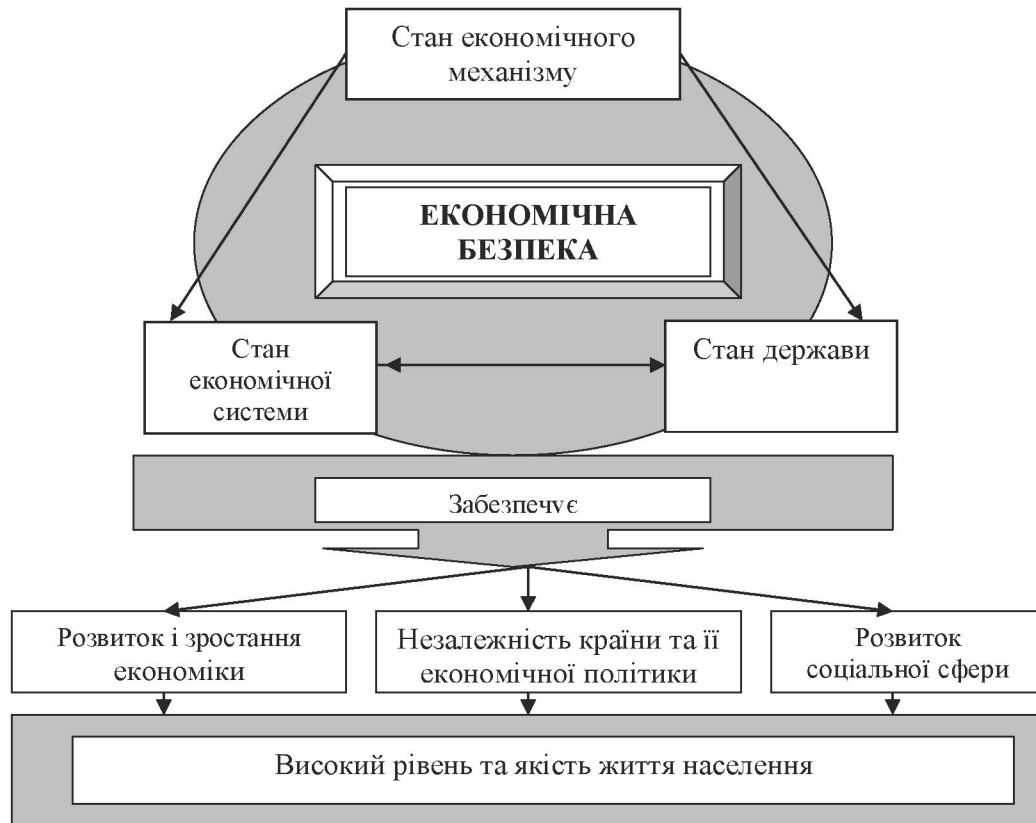

Рис. 1. Суть економічної безпеки

Національна економічна безпека формується на таких принципах:

1) економічна незалежність, тобто можливість здійснення державного контролю за використанням національних ресурсів, досягнення такого рівня виробництва, ефективності та якості продукції, які б забезпечили національні конкурентні переваги для рівноправної участі у міжнародній торгівлі, коопераційних зв'язках та обміні науково-технічними досягненнями;

2) стійкість і стабільність національної економіки, яка визначається міцністю і надійністю усіх елементів економічної системи, захистом усіх форм власності, стримуванням дестабілізуючих чинників, створенням надійних умов та гарантій для підприємницької активності;

3) здатність до саморозвитку й прогресу, тобто спроможність самостійно реалізовувати і захищати національні інтереси, створювати сприятливий інвестиційно-інноваційний клімат, постійно модернізувати виробничі процеси, розвивати інтелектуальний потенціал [16, с. 48], а також можливість забезпечити високий рівень самодостатності економіки [23, с. 12].

У цілому економічна безпека країни характеризується системою понять, основними з яких є: об'єкти, загрози, збитки, критерії і показники, стратегії і заходи забезпечення безпеки. У науковій літературі існують і інші підходи до структуризації економічної безпеки. Зокрема, російський економіст В. К. Сенчагов виділяє сім блоків, що відповідають її основним поняттям, а саме: концепцію та стратегію національної безпеки; національні інтереси країни у сфері економіки; загрози у сфері економіки; індикатори економічної безпеки; граничні значення індикаторів економічної безпеки; організаційну структуру економічної безпеки; правове забезпечення економічної безпеки [30, с. 75–76].

Загрозами економічній безпеці країни є сукупність умов і чинників, які створюють небезпеку життєво важливим інтересам особистості, суспільству, державі, ускладнюють або унеможливають реалізацію національних економічних інтересів, створюють небезпеку для соціально-економічної та політичної систем, національних цінностей, життєзабезпечення нації та окремої особи. В економічній літературі в комплексі загроз економічній безпеці країни виділяються внутрішні та зовнішні загрози [16, с. 155]. Основними внутрішніми загрозами варто вважати:

1) у науково-технічній сфері: руйнування науково-технічного потенціалу, згорання науково-технічних розроблень, скорочення потенціалу фундаментальної науки, невизначеність державної науково-технічної політики, відплив наукових кадрів за кордон або в іншу сферу діяльності;

2) в економічній сфері: скорочення обсягів виробництва у провідних галузях, розрив господарських зв'язків, монополізація економіки, криміналізація бізнесу, наявність структурних диспропорцій, великий внутрішній борг, високий рівень зношеності основних фондів, енергетична залежність, енергетична криза, низький рівень продуктивності праці та інвестиційної діяльності, високий рівень інфляції та безробіття, зростання тіньової економіки, низький платоспроможний попит населення, цінові диспропорції між промисловістю та сільським господарством, загроза втрати продовольчої незалежності країни, масове ухиляння від сплати податків;

3) у соціальній сфері: поглиблення диференціації доходів, бідність, погіршення структури харчування, зменшення доступності освіти та медичних послуг, погіршення якості життя, соціальна незахищеність значних верств населення, зниження народжуваності, зростання смертності, неконтрольовані міграційні процеси.

До зовнішніх загроз економічній безпеці країни належать: економічна залежність від імпорту, від'ємне зовнішньоторговельне сальдо, нераціональна структура експорту – надмірний вивіз сировинних ресурсів; втрата позицій на зовнішніх ринках; зростання зовнішньої заборгованості, нераціональне використання іноземних кредитів; неконтрольований відплив валютних ресурсів за кордон, розміщення їх у зарубіжних банках.

Серед внутрішніх загроз економічній безпеці в Україні особливий акцент варто зробити на тінізації національної економіки. Економісти вважають, що якщо обіг тіньового бізнесу перевищує 30% ВВП, а кількість працюючих на нього – 40% зайнятих, то економіка втрачає керованість [2, с. 17]. Рівень тіньової економіки в Україні за різними оцінками становить 40%–65% [26, с. 352]. Це одна із найбільших загроз економічній безпеці України.

Аналізуючи внутрішні та зовнішні загрози економічній безпеці країни, на наш погляд, потрібно звернути увагу на два моменти. По-перше, саме внутрішні чинники дестабілізації є найбільш небезпечними для економічної безпеки України на сучасному етапі розвитку. По-друге, всі перераховані загрози мають досить складну природу походження та впливу на систему економічної безпеки, а постійні зміни в ринковому середовищі змінюють суть перерахованих загроз та ступінь їхнього впливу. Це зумовлює необхідність постійного моніторингу основних тенденцій та явищ, які визначають внутрішню політику держави.

Теоретичний аналіз економічної безпеки підтверджує, по-перше, складність і багатоаспектність цієї категорії, а по-друге, необхідність подальших теоретичних досліджень у цій сфері. Проте, на наш погляд, стверджувати, що “відсутність чіткого законодавчого визначення поняття економічної безпеки ... породжує невизначеність у діях державного управлінського апарату і призводить до помилок у формуванні програм економічного розвитку як України в цілому, так і її регіонів” [25, с. 21], не має підстав. Реальні помилки у здійсненні економічної політики уряду, на наш погляд, зумовлені корпоративними, партійними чи особистими інтересами на рівні вищих ешелонів влади.

Головною метою економічної безпеки є забезпечення ефективного функціонування всіх структурних елементів економічної системи з метою досягнення сталого економічного зростання і реалізації економічних національних інтересів.

Стратегія національної безпеки держави є базовим програмним документом, що визначає напрями розвитку держави, окреслює загальні механізми втілення важливих національних інтересів і є інструментом державного регулювання економіки. Стратегічними економічними національними інтересами України на сьогодні є довгострокове стає економічне зростання, високі темпи зростання ВВП, підвищення конкурентоспроможності економіки, зростання добробуту та якості життя громадян, розвиток демократичного суспільства, який ґрунтується на багатовіковій культурі та традиціях.

Ключові завдання політики національної безпеки в Україні сьогодні у сфері забезпечення економічної безпеки визначені у Стратегії національної безпеки України “Україна у світі, що змінюється” [22]. До них належать:

1) дієвий захист права власності, оптимізація податкового навантаження на бізнес, удосконалення регуляторного і корпоративного законодавства, обмеження монополізму і сприяння конкуренції, підвищення ефективності регулювання фінансових і товарних ринків;

2) створення на цій основі сприятливих умов для підприємництва та інвестування, скорочення матеріальних витрат в економіці та обмеження тіньової господарської діяльності;

3) підвищення ефективності використання державних коштів, забезпечення дієвого державного контролю за діяльністю суб'єктів природних монополій, прозорості використання ними фінансових ресурсів, ефективності цінової і тарифної політики;

4) забезпечення сталості фінансової системи, гнучкості валютного курсу гривні, розширення кредитної підтримки економіки, зміцнення довіри до фінансових установ;

5) мінімізація негативного впливу на економіку зовнішньої кон'юнктури та наслідків світової фінансово-економічної кризи;

6) посилення дієвості захисту внутрішнього ринку від несумлінної конкуренції з боку підприємств-монополістів та постачальників імпортової продукції;

7) підвищення ефективності державного контролю за діяльністю підприємств, що мають стратегічне значення для економіки та безпеки держави;

8) оптимізація структури та обсягу зовнішнього боргу, недопущення неконтрольованого відпливу капіталу за межі держави;

9) стимулювання підвищення технологічного рівня української економіки, розвитку національної інноваційної системи та інноваційної активності підприємств.

Висновки. Економічна безпека є фундаментальною основою національної безпеки. Як складна багатфакторна категорія економічна безпека визначається станом економічного механізму, який повинен сприяти й забезпечувати економічне зростання і розвиток соціальної сфери при достатньому захисті економічних інтересів країни. У результаті формується здатність протистояти і протидіяти системі загроз зовнішнього і внутрішнього походження, конкурентоздатність національної економіки, високий економічний і оборонний потенціал держави.

Історичний досвід розвинутих країн підтверджує, що держава повинна постійно використовувати ефективні економічні важелі, щоб забезпечувати національні економічні інтереси, високий рівень розвитку національної економічної безпеки і підвищення рівня та якості життя населення країни.

Література:

1. Амитан В. Н. Экономическая безопасность: концепция и основные модели / В. Н. Амитан // Економічна кібернетика. – 2000. – № 3–4. – С. 13–20.
2. Белоусова І. А. Економічна безпека як складова національної безпеки України / І. А. Белоусова // Економічний часопис-XXI. – 2010. – № 5–6. – С. 14–17.
3. Волошин В. Концептуальні засади сталого розвитку регіонів України / В. Волошин, В. Трегобчук // Регіональна економіка. – 2002. – № 1. – С. 7–22.
4. Гєсць В. М. Моделювання економічної безпеки: держава, регіон, підприємство / В. М. Гєсць, М. О. Кизим, Т. С. Клебанова, О. І. Черняк та інші. – Х. : ВД “Інжек”, 2006. – 240 с.
5. Гордієнко Т. М. Теоретичні основи взаємообумовленості національної та регіональної економічної безпеки / Т. М. Гордієнко // Економіка та право. – 2010. – № 1. – С. 126–132.
6. Губський Б. В. Економічна безпека: методологія виміру, стан і стратегія забезпечення / Б. В. Губський. – К. : Укрархбудінформ, 2001. – 122 с.
7. Доманчук Д. П. Деякі економічні аспекти парадигми формування стратегії продовольчої безпеки в регіонах // Нова економічна парадигма формування стратегії національної продовольчої безпеки України у XXI столітті. – К. : ІАЕ УААН, 2001. – С. 207–210.
8. Ипполитов К. Х. Экономическая безопасность: стратегия возрождения России / К. Х. Ипполитов. – М. : РСПБ, 1996. – 220 с.
9. Кириченко О. А. Організаційно-правове забезпечення функціонування системи економічної безпеки України / О. А. Кириченко // Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України. – 2010. – № 1. – С. 54–59.
10. Махлаев А. Н. Формирование механизма обеспечения экономической безопасности предприятия в условиях нестабильности внешней среды : На примере управления пожарным риском : автореферат канд. эк. наук / А. Н. Махлаев. – Санкт-Петербург, 2006. – 20 с.
11. Основы экономической безопасности: Государство, регион, предприятие, личность / под ред. Б. А. Олейникова. – М., 1997. – 288 с.
12. Пастернак-Таранущенко Г. А. Економічна безпека держави / Г. А. Пастернак-Таранущенко. – К. : ІДУСК-МУ, 1994. – 160 с.
13. Про основи національної безпеки України [Електронний ресурс] : Закон України № 964-IV від 19.06.2003 р. – Режим доступу // <http://www.zakon1.rada.gov.ua/laws/show/964-15>.
14. Предборський В. А. Економічна безпека держави / В. А. Предборський. – К. : Кондор, 2005. – 391 с.
15. Прокопов Б. И. Экономическая глобализация / Б. И. Прокопов // Проблемы современной экономики. – 2008. – № 4 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.m-economy.ru/art.php?nArtId=2245>.
16. Пухтаєвич Г. О. Аналіз національної економіки : навч. посіб. / Г. О. Пухтаєвич. – К. : КНЕУ, 2005. – 254 с.
17. Сенчагов В. К. Как обеспечить экономическую безопасность / В. К. Сенчагов // Российская Федерация сегодня. – 2007. – № 6. – С. 35–39.
18. Сенчагов В. К. О сущности и основах стратегии экономической безопасности России / В. К. Сенчагов // Вопросы экономики. – 1995. – № 1. – С. 97–106.

19. Скорук О. В. Національна економічна безпека держави та її елементи / О. В. Скорук // Науковий вісник Волинського державного університету імені Лесі Українки. – 2009. – № 7. – С. 84–88.
20. Степаненко А. В. Оцінка економічної безпеки України та її регіонів / А. В. Степаненко, М. І. Герасимов // Регіональна економіка. – 2002. – № 2. – С. 39–54.
21. Степаненко А. В. Глобалізація, конкурентоспроможність й економічна безпека: проблеми взаємодії та взаємозв'язку / А. В. Степаненко // Продуктивні сили України. – 2007. – № 1. – С. 71–83.
22. Стратегія національної безпеки України “Україна у світі, що змінюється” [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/389/2012>.
23. Сундук А. М. Економічна безпека України в регіональному вимірі : автореф. дис. ... канд. екон. наук: 08.10.01 / А. М. Сундук; НАН України. Рада по вивч. продукт. сил України. – К., 2006. – 20 с.
24. Ткач В. О. Економічна безпека в умовах ринкових трансформацій / О. В. Ткач // Європейський вектор економічного розвитку. – 2011. – № 1. – С. 228–234.
25. Тропіна В. Б. Економічна безпека: теоретичні аспекти дослідження / В. Б. Тропіна, І. В. Губенко // Науковий вісник ЧДІЕУ. – 2011. – № 2. – С. 16–22.
26. Харко Д. Правова природа тіньової економіки: поняття, причини та напрями детінізація / Д. Харко // Вісник Львів. ун-ту. Серія юрид. – 2011. – Вип. 52. – С. 351–357.
27. Шлемко В. Т. Економічна безпека України: сутність і напрями забезпечення / В. Т. Шлемко, І. Ф. Зінько. – К., 1997. – 144 с.
28. Ярошенко М. М. Фінансова безпека держави: національні інтереси, реальні загрози, стратегія забезпечення / М. М. Ярошенко. – К., 2001. – 309 с.
29. Экономическая безопасность и инновационная политика (страна, регион, фирма) / под ред. Е. А. Олейникова. – М., 1993. – 196 с.
30. Экономическая безопасность: Производство – Финансы – Банки / А. И. Архипов, А. Р. Белоусов, В. А. Бобровиков ; под ред. В. К. Сенчагова. – М. : Финстатинформ, 1998. – 621 с.
31. Экономическая безопасность хозяйственных систем / под общ. ред. А. В. Колосова. – М. : РАГС, 2001. – 445 с.